

ЮРАХ ВІТАЛІЙ МИХАЙЛОВИЧ

УДК 347.764 (477)

ФІНАНСОВО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

Спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеській національній юридичній академії Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник кандидат юридичних наук, доцент
ЦАРЬОВА Людмила Кузьмівна,
Одеська національна юридична академія, доцент кафедри
адміністративного та фінансового права

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор, академік Академії
правових наук України

ВОРОНОВА Лідія Костянтинівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, професор кафедри
конституційного та адміністративного права

кандидат юридичних наук, доцент

КІНАЩУК Лариса Леонідівна,
Кіровоградський юридичний інститут Харківського
національного університету внутрішніх справ, начальник
кафедри цивільного права та
цивільного процесу

Захист відбудеться 22 січня 2008 р. о 12-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.01 Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий “___” _____ 2008 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.Р. Біла

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми обумовлена сукупністю обставин теоретичного та практичного характеру.

В сучасних умовах формування економічної та політичної системи України важливого значення й особливої актуальності набувають проблеми і напрями державної політики зі збереження соціальної рівноваги і подолання соціальної напруженості. З огляду на це, в системі захисту юридичних та фізичних осіб від матеріальних та соціальних втрат, що можуть настати внаслідок непередбачуваних подій, відбувається переорієнтація постулатів фінансового права на новий лад. Основною правовою формою фінансового захисту в економічно розвинутих країнах є страхування. Як свідчить аналіз історії та сучасного становлення інституту страхування, воно є обов'язковим елементом кожної економічної і соціальної системи суспільства.

Будучи необхідною умовою розвитку та стабільності держави, страхування стає невід'ємною її функцією, що дозволяє завдяки компенсаційним виплатам мінімізувати економічні збитки. Через страхування як вид діяльності виконується широке коло суспільно-корисних функцій. Перш за все, в рамках економіко-фінансових відносин воно є одним із засобів формування (накопичення) грошових ресурсів, одним із найбільш стабільних джерел довгострокових інвестицій в економіку держави; постає важливим елементом фінансової системи держави, вілучаючи з обігу надлишкову грошову масу, справляючи тим самим антиінфляційний вплив; оптимізує формування платіжного балансу держави; звільняє бюджет від частини видатків при настанні аварій та катастроф різного походження, що стабілізує фінанси держави.

Правове регулювання страхування зазнало значних змін з моменту здобуття незалежності України та переходу нею до ринкових відносин. Ці зміни обумовлені переходом на нові засади у страховій політиці держави. Змінено й роль самого страхування як складової фінансової системи України. Системне підвищення ролі страхування у всіх сферах суспільного життя, у тому числі у сфері фінансової діяльності країни, обумовлює актуальність та необхідність теоретичної розробки питань правового регулювання страхування.

Проблеми реалізації страхових правовідносин аналізувалися здебільшого з позицій цивільного права. В науці фінансового права України до сьогодні не здійснювалося дослідження, присвяченого комплексному аналізу фінансово-правового регулювання страхування. Проте не можна не враховувати ролі держави як гаранта прав та інтересів громадян, у тому числі й майнових, тому що вона має забезпечити їх реалізацію, оскільки делегування цієї функції приватним суб'єктам може призвести до негативних наслідків. Як приклад можна навести знецінені вклади громадян, повернення яких сьогодні є складовою фінансової політики України.

Теоретичним підґрунтям дослідження були праці таких вчених як: С.С. Алексєєв, Е.А. Алісов, В.В. Безчеревних, Д.А. Бекерська, Г.В. Васил'єв, Л.К. Воронова, О.М. Горбунова, М.А. Гурвич, О.О. Дмитрик, В.Р. Ідельсон,

М.В. Карасьова, С.В. Ківалов, Л.Л. Кінащук, Ю.О. Крохіна, М.П. Кучерявенко, А.А. Мамедов, Л.А. Мотильов, Г.А. Нечай, С.С. Осадець, В.К. Райхер, Е.О. Ровінський, Л.А. Савченко, В.І. Серебровський, А.В. Турбанова, С.Д. Ципкін, Р.О. Халфіна, Н.І. Хімічева, О.І. Худяков, В.В. Шахов, Г.Ф. Шершеневич, М.Я. Шимінова.

Наукова розробка фінансово-правових проблем страхування та фінансової політики у цій сфері все ще знаходиться не на належному рівні.

Перегляд існуючих правових засад пов'язаний з інтеграційними процесами, які останнім часом значно актуалізувалися в суспільстві, наближення правових стандартів страхування до європейських стало однією із складових державної політики. Національна концепція страхування в умовах глобалізації постає не сформованою до кінця, про що свідчить або повна відсутність у нормативно-правових актах визначень багатьох ключових понять страхування, або недостатнє науково-практичне обґрунтування та використання тих понять і категорій, що встановлені та визначені в законах та підзаконних нормативних актах.

Обов'язкове державне страхування як система фінансових інструментів завжди посідало сталу позицію інституту фінансового права, однак сьогодні, в нових умовах розвитку суспільних відносин, воно потребує переосмислення та подальшого дослідження. Важливим для практичного застосування є аналіз тих відносин у сфері страхування, до яких може бути застосовано фінансово-правовий метод, оскільки це сприяє чіткій організації фінансової діяльності держави та самоврядних формувань, з урахуванням її специфіки, в необхідних випадках дозволяє правильно застосовувати юридичні заходи впливу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження є складовою частиною науково-дослідної теми Одеської національної юридичної академії „Правові проблеми становлення та розвитку сучасної української держави” (державний реєстраційний номер 0101U001195). Тема дисертації безпосередньо пов'язана з планом науково-дослідної роботи кафедри адміністративного та фінансового права Одеської національної юридичної академії „Теоретичні засади проведення податкової та бюджетної реформ в Україні”.

Мета і завдання дисертаційного дослідження полягають у тому, щоб на основі комплексного та багатостороннього аналізу сутності та змісту страхування як невід'ємної функції держави, історичного та зарубіжного досвіду, аналізу вітчизняного фінансового законодавства, фінансово-правових режимів, що встановлюються державою у сфері страхування, обґрунтувати та сформулювати базові теоретичні засади фінансово-правового регулювання страхування.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

узагальнити наявний теоретичний та емпіричний матеріал з проблем страхових відносин у сфері фінансової діяльності держави, критично його осмислити з урахуванням тенденцій розвитку суспільства, визначити ступінь та рівень теоретичної розробки проблем страхування;

визначити сутність та стратегічну роль страхування у сфері фінансової діяльності держави, а також принципи правового регулювання всього спектра фінансових правовідносин у сфері страхування;

здійснити ґрунтовний аналіз сучасного національного законодавства, що визначає та закріплює види фінансових правовідносин у галузі страхування;

визначити особливості правової природи оподаткування страхової діяльності;

здійснити класифікацію фінансових правовідносин у галузі страхування та розкрити їх зміст;

виявити особливості фінансово-правових режимів обов'язкового та добровільного страхування;

на підставі здійсненого дослідження визначити напрямки уніфікації інституту фінансово-правового регулювання страхування та надати науково-обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання фінансових відносин у сфері страхування.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері страхування, які виникають у процесі фінансової діяльності держави, тенденції їх розвитку та вдосконалення самого механізму правового регулювання фінансових правовідносин у сфері страхування.

Предметом дослідження є правові основи діяльності держави та її уповноважених органів з регулювання фінансових відносин у сфері страхування, стан та перспективи їх розвитку, включаючи зміст фінансово-правових норм законів, інших нормативно-правових актів України та міжнародних норм.

Методи дослідження обрано з урахуванням поставленої мети та завдань дослідження. Методологічною основою стали філософські, загальнонаукові та спеціально-наукові методи, а саме: діалектичний, історико-правовий, спеціально-юридичний, порівняльно-правовий, а також метод тлумачення.

Зокрема, за допомогою діалектичного методу дослідження суспільних явищ і процесів здійснено аналіз розвитку страхової діяльності в Україні взагалі і обов'язкового страхування, зокрема, визначено імперативні та диспозитивні складові у правовому регулюванні страхових правовідносин.

За допомогою історико-правового методу було розглянуто етапи становлення фінансово-правового регулювання страхування на землях, що входять до складу сучасної України.

Використовуючи спеціально-юридичний метод, було досліджено сутність страхування, правову природу оподаткування страхової діяльності, визначено зміст та сутність страхових правовідносин, врегульованих нормами фінансового права. Цей метод можна вважати принциповим при здійсненні аналізу законодавчих положень і норм, що регулюють страхові відносини у сфері фінансової діяльності держави.

Порівняльно-правовий метод використовувався при дослідженні сучасних міжнародних фінансово-правових стандартів у галузі страхування та сучасного національного законодавства в контексті євроінтеграційних прагнень України.

Методом тлумачення з'ясовано зміст Конституції України, законів та підзаконних актів, інших норм, на підставі яких визначаються фінансово-правові засади страхування, визначено сутність фінансово-правових режимів страхування.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація являє собою перше багатостороннє, системне дослідження фінансово-правових засад страхування, в якому розглянуто історію розвитку та становлення фінансово-правового регулювання страхування в Україні, фінансові правовідносини, що виникають у галузі страхування, здійснено аналіз фінансово-правових режимів у галузі страхування.

Найбільшою мірою наукова новизна відображена у таких теоретичних положеннях, практичних висновках та пропозиціях, що виносяться на захист:

уперше:

страхування досліджено як одну із функцій превентивної діяльності держави, а страхові фонди, створення та використання яких регламентується безпосередньо нормами фінансового права – як частину національного багатства;

здійснено комплексний поетапний історико-правовий аналіз становлення та розвитку фінансово-правового регулювання страхування в країнах, до яких протягом історії входили українські землі;

визначено страхування як складову та органічну частину фінансової діяльності держави;

доведено, що у фінансовій системі суспільства страхування виступає як самостійна фінансова категорія, в системі фінансового права страхування постає як комплексний інститут;

досліджено правову природу страхових правовідносин, що врегульовані нормами фінансового права та здійснено їх детальну класифікацію;

розглянуто особливості фінансово-правового режиму добровільного страхування;

визначено сутність правових відносин у сфері обов'язкового державного страхування та доведено необхідність реорганізації цього інституту фінансового права;

обґрунтовано необхідність запровадження податку на страхові премії страхових організацій;

удосконалено:

систему оподаткування страхових організацій;

систему контролю за фінансовою діяльністю страхових організацій;

набуло подальшого розвитку обґрунтування необхідності прийняття спеціального Закону, який визначав би порядок компенсаційних виплат державно значимих категорій громадян.

Практичне значення дослідження. Результати дисертаційного дослідження обумовлені її актуальністю, новизною та висновками. Його значення полягає в такому:

у сфері науково-дослідницької діяльності матеріали дисертації можуть бути використані як підґрунтя для подальшої розробки проблем фінансового права, що регламентує фінансові відносини у сфері страхування;

у правотворчій діяльності висновки і пропозиції, сформульовані в роботі, можна застосувати при удосконаленні існуючого й розробці нового фінансового законодавства, уніфікації фінансово-правового інституту страхування;

у навчальному процесі отримані результати дослідження можуть бути використані при підготовці підручників і навчальних посібників з фінансового права, в процесі викладання курсу фінансового та страхового права, в науково-дослідницькій роботі студентів та аспірантів.

Апробація результатів дослідження. Дисертація обговорювалася на засіданнях кафедри адміністративного та фінансового права Одеської національної юридичної академії.

Основні положення й теоретичні висновки, на яких базується дисертаційне дослідження, а також рекомендації щодо удосконалення вітчизняного законодавства були оприлюднені на: регіональній науково-практичній конференції „Роль освіти для економічного, соціального та культурного розвитку Кіровоградщини (м. Кіровоград, 28–29 листопада 2003 р.)”, міжвузівській науково-практичній конференції „Зміни в національному законодавстві та сучасні підходи до викладання правових дисциплін” (м. Кіровоград, 22 грудня 2005 р.), у тезах до 9–ої звітної наукової конференції професорсько-викладацького та аспірантського складу ОНЮА (м. Одеса, 26 квітня 2006 р.), на: міжвузівській науково-практичній конференції „Актуальні проблеми системи страхування в Україні” (м. Кіровоград, 5 жовтня 2006 р.), 5–й Національній науково-практичній конференції “Українське адміністративне право: сучасний стан і перспективи реформування” (м. Одеса, 15–17 червня 2007 р.), міжнародній науково-практичній конференції “Сучасний стан та перспективи розвитку фінансового права” (м. Ірпінь, 23–24 листопада 2007 р.)

Публікації: Основні положення та результати дисертації містяться в п’яти публікаціях, чотири з яких надруковано у наукових фахових виданнях, що входять до переліку, затвердженого ВАК України.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які поєднують вісім підрозділів, висновків, списку використаної літератури і додатку. Загальний обсяг дисертації становить 210 сторінок, у тому числі 22 сторінки – список використаних джерел, що містить 255 найменувань, 1 сторінка – додаток.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовуються вибір та актуальність теми дослідження, її зв’язок з науковими програмами та планами, об’єкт і предмет, мета і задачі дослідження, аргументується його наукова новизна, формулюються методологічні основи роботи, відзначається теоретичне та практичне значення положень роботи, які виносяться на захист, надається інформація щодо апробації основних положень роботи та наводяться публікації результатів дослідження.

Розділ перший “Історико-теоретичні аспекти страхування” складається з двох підрозділів і присвячений аналізу історичних аспектів розвитку фінансово-правових норм у галузі страхування та визначенню сутності страхування шляхом характеристики його основних складових.

У підрозділі 1.1. “Історія розвитку та становлення фінансово-правового регулювання страхування” зазначається, що всебічне дослідження наукової літератури, яка стосується теми дисертації, показав: страхуванню як елементу фінансової системи держави у різні періоди як вчені юристи, так і вчені економісти приділяли значну увагу, адже за допомогою цього інструменту досягалися різні цілі та виконувалися відповідні завдання держави. Історичний розвиток фінансово-правових засад страхування на території, що займає сучасна Україна, умовно поділяється на декілька етапів. При цьому аналіз історичних етапів становлення і розвитку механізму фінансово-правового регулювання страхування на землях, що сьогодні входять до складу сучасної України, показав, що ці процеси відбувалися неоднаково.

У ході дослідження увага приділяється науковим працям: В.Р. Ідельсона, в роботах якого здійснюється аналіз страхування як виду господарської підприємницької діяльності; В.І. Серебровського, що ще в 20-х роках ХХ ст. досліджував правову природу страхових фондів; В.К. Райхера, який вивчав історичні аспекти розвитку страхування та проблеми нагромадження та використання страхового капіталу, а також ряду інших науковців, серед яких були праці М.Я. Шимінової, Л.К. Воронової, Д.А. Бекерської, В.В. Шахова та ін.

Історично об’єктивна необхідність існування та розвитку страхування в Україні викликана тим, що воно є ефективним, раціональним, економічним та доступним засобом захисту всебічних інтересів суб’єктів. Держава використовує страхування як важливий фінансовий інструмент у вирішенні стратегічних завдань та функцій.

Окрема увага акцентується на аналізі механізму фінансово-правового регулювання страхування в СРСР. Цьому періоду характерною є обумовленість правових форм страхування сутністю соціально-економічних перетворень у суспільстві. Як невідемна частина радянських фінансів, страхування повністю підкорялося загальним завданням мобілізації, розподілу та використання національного доходу в інтересах розвитку виробництва та задоволення потреб соціалістичного суспільства.

З початку 90-х років ХХ ст. відбувається демонополізація страхової справи. Правовими засобами держава намагається наблизити вітчизняний страховий ринок до європейських стандартів, що, у свою чергу, й обумовило внесення змін до фінансово-правового регулювання страхових правовідносин. У травні 1993 р. було прийнято Декрет Кабінету Міністрів України “Про страхування”, який мав чимало недоліків та прогалин. У березні 1996 р. було прийнято Закон України “Про страхування”, який став першим нормативно-правовим актом, що заклав основи фінансово-правового регулювання страхування в Україні, але не враховував специфіки проведення страхування життя, в результаті чого такий вид страхування практично не розвивався.

Аналіз історичних етапів становлення і розвитку механізму фінансово-правового регулювання страхування в Україні дав підставу сформулювати і викласти свою позицію з тих питань, що розкриваються в роботі.

У підрозділі 1.2. “Сутність страхування як інституту фінансового права”, виходячи з багатоспектності цього явища, узагальнюються погляди широкого кола науковців на проблему формування поняття “страхування”.

Аналіз багатьох дефініцій, що визначають страхування, дозволяє встановити, що різні автори вбачають у страхуванні спосіб, форму, метод, регулятор, сукупність економічних відносин і т.ін. Зроблено висновок, що ці визначення не охоплюють всіх елементів, і тому не можна брати за основу якесь єдине поняття. Загальний зміст поняття “страхування” можна розкрити за умови характеристики базових аспектів: соціально-економічного, фінансового та юридичного.

Для аналізу сутності страхування важливим є визначення місця та ролі страхування у фінансовій системі країни. Дослідження існуючого масиву теоретичних розробок у цій сфері дає змогу стверджувати, що сутність страхування детермінується у його функціях, аналіз яких вказує на присутність фінансово-правових основ досліджуваної категорії, що підтверджує актуальність цього дослідження.

Видається за можливе узагальнити, що з точки зору фінансового права страхування – це сукупність фінансово-правових норм, які регулюють відносини з формування цільових фондів грошових коштів, призначених для відшкодування збитків, завданих внаслідок реалізації певних страхових ризиків (природного, техногенного, соціального та іншого характеру), передбачених законом та (або) договором, шляхом розкладки суми збитків між учасниками формування цих фондів.

Особливого значення в ході дослідження набувають питання, пов’язані з функціонуванням страхових фондів. Можна зробити висновок, що держава встановлює обов’язкові вимоги щодо методу формування страхових фондів. Соціальна природа страхового фонду відображує його реальне матеріальне наповнення. У страховому фонді реалізуються колективні та особисті інтереси його учасників, відображується взаємозв’язок між соціальними позиціями учасників економічної діяльності та їх господарською поведінкою, його мотивуванням та стереотипами. Ключовими принципами функціонування страхового фонду є комплексність, багатоманітність організаційних форм, врахування специфіки галузей народного господарства та суб’єктів власності, державне регулювання цих процесів.

Серед запропонованих концепцій наукових поглядів на функції страхування перевага віддається підходу, за якого, страхування виконує ряд таких функцій: попереджувальну, відновлювальну, ощадну, інвестиційну, контрольну. В рамках будь-якої з них здійснюється обіг грошових коштів, розподіл (перерозподіл) грошової форми вартості, оскільки страхування є специфічною частиною фінансів суспільства.

Фінансово-правові норми, що встановлюють вимоги до платоспроможності страховика, напрями використання коштів страхових фондів, контролю (нагляду) за фінансовою діяльністю страховиків, формують відповідні фінансово-правові інститути.

Розділ другий “Фінансово-правове регулювання страхування в Україні” складається з чотирьох підрозділів і присвячений розкриттю правових форм страхування в Україні, принципів його регулювання, фінансових правовідносин у галузі страхування, здійсненню їх класифікації.

У **підрозділі 2.1. “Правові форми страхової діяльності”** увага приділяється з’ясуванню правової природи існуючих форм страхування, аналізу та узагальненню різноманітних наукових поглядів щодо їх класифікації.

Під правовим регулюванням суспільних відносин розуміється лише одна із форм впливу права – вплив за допомогою специфічних правових засобів: норм права, правовідносин, актів реалізації.

Аналіз фінансово-правових норм страхування привів до висновку, що до правових форм фінансової діяльності держави у галузі страхування включається:

1) видання нормативно-правових актів; 2) видання індивідуальних правових актів; 3) укладення угод (фінансово-правових, адміністративно-правових, міжнародно-правових), що опосередковують економічні відносини, пов’язані з мобілізацією, розподілом та використанням фондів коштів держави та органів місцевого самоврядування; 4) реалізація державою в особі уповноваженого органу своїх прав та обов’язків як суб’єкта конкретного відношення, що виникає в процесі фінансової діяльності держави; 5) здійснення фінансового контролю, і як наслідок виявлених порушень – притягнення винних осіб до юридичної відповідальності.

Зазначені правові форми регламентують різні за структурою та значенням сфери фінансової діяльності держави, в межах якої реалізуються фінансові правовідносини страхової галузі. При цьому визначаються різні методи та підходи їх правового регулювання. Розкривається специфіка всіх форм регулювання різних сфер правовідносин у галузі страхування.

Нормативно-правові акти з оподаткування діяльності страховиків, потребують коригування. Аналіз специфіки оподаткування діяльності страховиків дозволяє зробити висновок, що сьогодні в державі складно планувати надходження до бюджетів від страхової діяльності. Оподаткування повинно здійснювати ряд функцій. В літературі говориться про існування різних податкових режимів у галузі страхування. При цьому методи та завдання оподаткування можуть відрізнятися один від одного. Вітчизняний правовий режим оподаткування не виконує ряду важливих завдань. Зокрема, воно не стимулює розвиток сфери страхування. Не вирішуються й фіскальні задачі у зв’язку з наявними шляхами зменшення прибутку від страхової діяльності. Існуюча правова модель оподаткування страхування не відповідає масштабам та темпам росту страхових премій (внесків). Тому пропонується змінити фінансово-правовий режим оподаткування прибутків від страхової діяльності шляхом переходу від сплати податку на прибуток до податку на страхові премії.

Окреме місце серед форм регулювання відводиться фінансово-правовому механізму бухгалтерського обліку страхування. Сукупність бухгалтерської звітності страхової організації – це інформаційна модель її фінансового стану, аналіз якої потрібен для державного контролю за платоспроможністю страхової організації. По суті, контроль за платоспроможністю – це фінансовий контроль, який дозволяє

органу страхового нагляду втручатися, коли страхова організація ще не оперує достатніми активами для виконання існуючих зобов'язань. Регулювання, таким чином, діяльності страхової організації являє собою систему попередження на ранній стадії, захист власників полісів та третіх осіб від наслідків неплатоспроможності страхової організації.

У *підрозділі 2.2. “Принципи фінансово-правового регулювання страхування в Україні”* особлива увага акцентується на міжнародних нормах-принципах, закріплених у міжнародних угодах, до яких приєдналася Україна. Зроблено висновок, що в системі фінансового права інститут страхування має свої специфічні, тобто притаманні тільки йому, принципи.

Огляд публічно-правових принципів страхування дозволяє визначити сукупність норм, які регулюють страхові відносини як структурний елемент фінансового права, що регламентує фінансові правовідносини у галузі страхування.

Окреме місце посідають норми-принципи, прийняті Міжнародною асоціацією органів нагляду за страхуванням (IAIS). Зроблено висновок, що IAIS, як координаційний орган та орган наддержавного контролю за діяльністю наглядових організацій країн-учасниць цієї асоціації, прагне встановити публічно-правові принципи діяльності останніх. Це дозволить належним чином гармонізувати національне законодавство у відповідності до світових страхових стандартів. Аналіз цих принципів показав, що глобальна страхова система, яка швидко розвивається, потребує адекватного інтеграційним процесам вдосконалення внутрішнього законодавства страхової галузі.

У *підрозділі 2.3. “Поняття фінансових правовідносин у галузі страхування та особливості їх змісту”* на основі вивчення наукових праць вчених у галузі теорії держави і права, фінансового права наводиться аналіз фінансових правовідносин у галузі страхування та їх змісту.

Встановлено, що не всі відносини, які складаються сьогодні в процесі здійснення страхової діяльності, є предметом фінансового права. Доведено, що у страховій галузі фінансове право регулює групи відносин з обов'язкового державного страхування, у тому числі по бюджетному фінансуванню обов'язкового особистого страхування державно значимих категорій осіб; по формуванню, перерозподілу та використанню страхових резервних фондів страхових організацій; по здійсненню фінансового контролю за використанням цих коштів тощо. Окремо досліджуються відносини щодо компенсації страхових вкладів в організації колишнього Держстраху СРСР, що втратили вартість внаслідок політичних та економічних перетворень на початку 90-х рр. ХХ ст. Стратегічним завданням держави є розробка відповідного досконалого правового механізму стосовно забезпечення законних прав громадян-вкладників.

Було виокремлено два наукових підходи щодо визначення місця страхових правовідносин. Перший полягає у тому, що правовідносини, які складаються у сфері страхової діяльності, розглядаються як приватно-правові. Деякі автори, зокрема М.В. Карасева, О.І. Худяков відносять до приватно-правових і правовідносини з обов'язкового державного страхування. Їхня аргументація полягає в тому, що, по-перше, страхування, на їх погляд, більше не здійснює державної

функції акумуляції грошових коштів на потреби держави та суспільства; по-друге, страхові відносини виникають на підставі договору, а інститут договірних відносин вони вважають притаманним лише сфері цивільно-правового регулювання.

Другий підхід, представниками якого є А.А. Мамедов, Ю.А. Макарова, В.А. Прокошин та ін., базується на тому, що, виходячи із сучасних умов розвитку суспільства та з урахуванням зміни підходів щодо базових фінансово-правових категорій та їх змісту, значне коло відносин, які реалізуються в галузі страхування, визначаються як публічно-правові, зокрема як фінансові. Такими вони вважають правовідносини з обов'язкового державного страхування, по формуванню та використанню страхових резервних фондів, правовідносини, що виникають у ході фінансового контролю за страховою діяльністю тощо.

На підставі дослідження цієї проблеми уявляється за доцільне підтримати позицію цієї групи вчених та додатково аргументувати це тим, що: по-перше, за рахунок грошових ресурсів страхових організацій не тільки фінансуються відновлювальні процеси при настанні страхових випадків, але й зменшується навантаження на бюджет; по-друге, переважна більшість юристів-фінансистів визнають правовідносини з обов'язкового державного страхування фінансовими. При цьому значна група науковців, а саме Е.О. Ровінський, С.Д. Ципкін, Н.І. Хімічева, В.В. Шахов, Ю.О. Крохіна, Е.А. Алісов та ін., лише ними окреслює коло фінансових правовідносин. Сприйнятою є позиція, за якої предметом фінансового права охоплюються не лише відносини по мобілізації, розподілу та витрачання фондів коштів обов'язкового державного страхування, а й відносини з фінансового контролю за використанням цих коштів; по-третє, страхова діяльність виводить з обігу надлишкову готівкову грошову масу, здійснюючи антиінфляційний вплив, таким чином стабілізує грошовий обіг, виступає позитивним фактором формування платіжного балансу держави, сприяє збалансуванню доходів та видатків бюджету. Акумуляована у страхових фондах надлишкова грошова маса є потужним інвестиційним ресурсом, який може бути спрямований державою до сфери економіки, де відчувається дефіцит грошових ресурсів. Але, на відміну від кредитних ресурсів банківських та інших фінансово-кредитних установ, страхові фонди, акумульовані за рахунок страхування, є значно дешевшими.

Утворення й функціонування страхових резервних фондів коштів є формою реалізації організаційних фінансових відносин. Формування фондів має відбуватися виключно на підставі нормативно-правових актів, які містять положення щодо їх утворення і функціонування.

Зазначено, що правовідносини, які виникають у сфері добровільного страхування та пов'язані з використанням коштів для інвестування у галузі, визначені Кабінетом Міністрів України, мають фінансово-правовий характер.

Суб'єкти фінансових правовідносин страхової сфери повинні мати чітко встановлений комплекс прав та обов'язків, що визначатимуться не договором чи іншою формою узгодження, не підзаконним актом, а тільки законом.

У *підрозділі 2.4. “Класифікація фінансових правовідносин у галузі страхування”* робиться спроба виявлення всіх існуючих проявів відносин у галузі страхування, що складаються в процесі фінансової діяльності держави.

Класифікація фінансових правовідносин у галузі страхування дозволяє визначити коло відносин у страховій галузі, забезпечених нормами фінансового та інших галузей права. Підставами для здійснення класифікації можуть бути різні критерії.

Фінансові правовідносини у сфері страхової діяльності виникають при формуванні, розподілі та використанні централізованих грошових фондів та резервів, наданні фінансової допомоги на поворотній основі для здійснення інвестиційних проектів та поповнення зворотних засобів, сплаті податків та здійсненні інших платежів до бюджету, при формуванні позабюджетних фондів пенсійного, соціального та медичного страхування, наданні податкових пільг, застосуванні штрафних санкцій, фінансуванні з бюджету, перестрахованні тощо.

Таким чином, класифікуючи правовідносини, що виникають у галузі страхування, необхідно брати до уваги лише ті з них, матеріальною основою яких є рух грошових коштів. До таких правовідносин у галузі страхування можна віднести:

відносини, що виникають між центральними органами виконавчої влади по нагляду за страховою діяльністю і організаціями-страховиками з приводу формування та розміщення страхових резервів та інших аспектів, пов'язаних із забезпеченням фінансової платоспроможності страхових організацій (фондів);

відносини, що виникають з приводу інвестицій для направленої фінансування найбільш пріоритетних галузей народного господарства та регіонів;

відносини, що виникають при обов'язковому державному страхуванні з метою реалізації соціальних задач з приводу планомірної мобілізації (формування), розподілу та використання грошових фондів (фінансових ресурсів);

відносини, що виникають з приводу компенсації громадянам втрат від знецінення грошових заощаджень у ВАТ “Ощадбанк” та НАСК “Оранта”.

Розділ третій “Фінансово-правові режими у галузі страхування” складається з 2 підрозділів і присвячений дослідженню широкого кола питань, пов'язаних: з визначенням поняття “фінансово-правовий режим страхування”, його змісту, з використанням потенціалу фінансового права для регулювання фінансових відносин, що виникають у сфері обов'язкового та добровільного страхування. Поряд з характеристикою фінансово-правових режимів страхування ставилося завдання розкрити весь механізм правового регулювання відносин у страховій сфері з урахуванням завдань дослідження. Увага зосереджувалася на існуючих приписах, що лежать в основі фінансово-правових режимів окремих ланок страхування (обов'язкового та добровільного), та на особливостях і порядку формування та використання страховиками резервів тощо.

У *підрозділі 3.1. “Фінансово-правовий режим обов'язкового страхування”* досліджуються сутність, особливості та проблеми всього механізму обов'язкового страхування.

Обов'язкове державне страхування є єдиним елементом правового регулювання системи страхування, що багатьма науковцями визнається як фінансово-правовий. Така позиція підтримується в роботі і додатково аргументується таким: при обов'язковому страхуванні одна (або всі) сторона(и) у договорі завжди визначена законом; види, порядок та умови обов'язкового страхування встановлені на законодавчому рівні; порядок формування фінансових ресурсів та цільового бюджетного фінансування видатків при здійсненні обов'язкового державного страхування регламентуються нормами фінансового, а саме податкового та бюджетного права; здійснюється державний фінансовий контроль за цільовим використанням коштів, призначених для обов'язкового державного страхування; незважаючи на те, що зобов'язання страховиків по виплаті страхових платежів виникають на підставі договору, доводиться публічно-правова сутність подібних угод, спрямованих на реалізацію функцій держави з компенсації шкоди, завданої життю та здоров'ю визначених законом державно значимих категорій осіб.

У підрозділі 3.2. “Фінансово-правовий режим добровільного страхування” узагальнюється механізм фінансово-правового регулювання добровільного страхування. При цьому зазначається, що при встановленні цього режиму держава виходила з потреб формування такого правового механізму, який забезпечував би високий рівень надійності страховиків. Зазначається, що це завдання має здійснюватися за допомогою державного впливу. Механізм його реалізації криється у фінансово-правових нормах страхового законодавства. Це, насамперед, норми, які визначають вимоги щодо платоспроможності страховиків, порядку забезпечення їх фінансової надійності та встановлюють певні обмеження щодо інвестиційної діяльності страховиків та державне регулювання її здійснення.

Особливості фінансово-правового режиму добровільного страхування обумовлені специфікою інверсії страхового циклу, його тривалістю, складністю під час визначення строку страхових зобов'язань, формування страхових резервних фондів страхових організацій в залежності не від прибутку, а від прийнятих страхових зобов'язань.

При формуванні висновків зазначається, що фінансово-правовий режим добровільного страхування здійснює, перш за все, суттєвий вплив на порядок створення та використання страхових резервних фондів. При цьому актуалізується роль у цьому процесі Міністерства фінансів України та Державної комісії з регулювання ринку фінансових послуг, нормативно-правові акти яких обумовлюють правовий режим цих фондів взагалі, та фінансово-правовий, зокрема. Порядок їх формування, використання та звітності визначається змістом та формою зазначених правових норм, при цьому ступінь імперативності цих норм не знижується і не залежить від того, що вони закріплені у підзаконних актах, а не в законі.

ВИСНОВКИ

У висновках викладено теоретичне узагальнення і вирішення наукового завдання, що полягало в дослідженні поняття, юридичної природи і структури страхування з позиції фінансового права.

Основні результати дослідження можуть бути сформульовані у вигляді таких висновків:

1. Зроблено висновок, що загальний зміст поняття страхування можна розкрити за умови характеристики основних його аспектів, а саме соціально-економічного, фінансового та юридичного. Тому визначення поняття “страхування” передбачає, перш за все, чітке уявлення цієї категорії, що регулюється нормами публічного та приватного права. Дослідження й аналіз сутності та змісту страхування дало змогу вперше визначити, що з точки зору фінансового права, страхування це – сукупність фінансово-правових норм, які регулюють відносини із формування цільових державних фондів грошових коштів, призначених для відшкодування збитків, завданих внаслідок реалізації певних страхових ризиків (природного, техногенного соціального та іншого характеру), передбачених законом та (або) договором, шляхом розкладки суми збитків між учасниками формування цих фондів.

2. На основі аналізу національного законодавства у галузі страхування, зроблено висновок, що воно характеризується єдністю функціонального призначення комплексу нормативних актів і об’єкта законодавчого регулювання та суперечністю методів правового регулювання. Публічно-правове регулювання, як невід’ємний елемент суспільного розвитку, має свої національні особливості, що зумовлені історичним розвитком вітчизняного страхового законодавства, яке формувалося під впливом єдиної радянської фінансової системи. В сучасний період значний вплив на національне страхове законодавство справляють інтеграційні процеси. Вибір організаційної системи фінансово-правового регулювання у сфері страхування залежить від загальних принципів функціонування державної влади та системи виконавчої влади.

3. За допомогою фінансових відносин держава впливає на процеси нагромадження та використання страхового капіталу. Через правові норми вона прагне організувати і врегулювати їх належним чином, додає їм відповідної форми і певного змісту, в результаті чого значне коло цих відносин набуває ознак фінансово-правових. Фінансові правовідносини у галузі страхування – це врегульовані нормами фінансового права економічні відносини, що виникають, змінюються і припиняються в процесі мобілізації, розподілу, перерозподілу й використання централізованих і децентралізованих страхових фондів коштів з метою виконання завдань і функцій держави.

4. У фінансових правовідносинах страхової галузі права й обов’язки, що належать конкретному суб’єкту, їх характер, природа й особливості обумовлюються і визначаються насамперед спрямованістю дій таких суб’єктів у тому чи іншому напрямку фінансової діяльності держави – мобілізації, розподілу, перерозподілу й використанні страхових фондів коштів. Це дає підставу

стверджувати, що специфіка змісту фінансових правовідносин у сфері страхування залежатиме від того, в якому з напрямків фінансової діяльності виникають, змінюються і припиняються ці правові зв'язки. Важливою є та обставина, який фонд фінансових ресурсів – централізований чи децентралізований – є об'єктом цих правових зв'язків.

5. Фінансово-правовий механізм оподаткування прибутку страхових організацій не вирішує фіскальних задач, оскільки в результаті різноманітних способів мінімізації прибутку від страхової діяльності надходження до бюджету не відповідають масштабам і темпам зростання страхових внесків. Пропонується по-новому поглянути на концепцію оподаткування безпосередньо страхової діяльності та перейти від сплати податку на прибуток до податку на страхові премії, що сприятиме збільшенню надходжень доходів до бюджетів від страхових організацій.

6. Законодавчо закріплена система оподаткування страхових організацій, що виходить із врахування фінансових результатів їх діяльності, є не тільки складною у плані її практичної реалізації, але й не дозволяє податківцям визначити достовірність показників фінансової звітності та повноту сплати податків, отриманих ними від власне страхової діяльності. Законом не передбачено подання податковим органам у числі звітних документів бухгалтерського балансу. Слід зазначити, що бухгалтерський облік у сфері страхування є складовою частиною фінансового права, оскільки він є першоосною всієї діяльності щодо спостереження за рухом коштів у відповідній сфері, основою для здійснення фінансового моніторингу, початком всеохоплюючого фінансового контролю, що виступає самим дієвим з усіх можливих форм контролю за всіма сферами страхової діяльності. Саме по балансу доходів та видатків страховика можна перевірити та проаналізувати, як він працює, за рахунок чого створюється прибуток, як здійснюються розрахунки з бюджетом та контрагентами. Тому до переліку звітності, що надається податковим органам, пропонується внести і бухгалтерський баланс.

7. Сукупність норм, які регламентують відносини з обов'язкового державного страхування, є інститутом фінансового права. Всі види обов'язкового державного страхування визначені в Законі України "Про страхування". Однак, значну частку норм правового механізму обов'язкового державного страхування складають норми підзаконного характеру, що значно ускладнює реалізацію зазначеного механізму. Тому необхідним та актуальним є прийняття Закону, який замінив би обов'язкове особисте страхування державно значимих категорій осіб на компенсаційні виплати потерпілим з Державного бюджету України.

8. Визначено фінансово-правовий режим добровільного страхування, який визначає напрямок розвитку відносин у зазначеній сфері. Механізм фінансово-правового регулювання добровільного страхування поширюється на порядок створення та використання страхових резервних фондів; встановлює вимоги щодо платоспроможності страховиків, визначає порядок контролю (нагляду) за фінансовою діяльністю страховиків, виконанням останніми прийнятих зобов'язань. Зазначені норми формують відповідні фінансово-правові інститути.

9. Кожна держава в процесі здійснення своїх функцій намагається досягти певних результатів. Важливими постають питання мобілізації всіх механізмів, у тому числі фінансових, за допомогою яких держава вирішувала б чисельні складні завдання в контексті реалізації конституційної догми щодо побудови соціальної держави в Україні. Страхова діяльність є важливою складовою державної політики, яка, з одного боку, може допомогти державі знайти шляхи залучення необхідних фінансових ресурсів в економіку країни, з іншого – забезпечити багатосторонній захист фізичних та юридичних осіб, у тому числі державно значимих, від певних негативних факторів, що останнім часом активно поширюються у світі. Таким чином, страхування є функцією превентивної діяльності держави.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Історико-правовий аналіз становлення страхування // Актуальні проблеми держави і права. – Вип. 26. – Одеса. – 2005. – С. 165–173.
2. Фінансові правовідносини у галузі страхування // Митна справа. – 2006. – № 5. – С. 78–84.
3. Фінансові правовідносини у галузі страхування: методологічні підходи // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2006. – № 9. – С. 115–122
4. Правовий режим оподаткування в галузі страхування // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 4. – С. 98–101.
5. Страхові відносини як елемент предмета фінансового права // Сучасний стан та перспективи розвитку фінансового права: Тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф., 23–24 листоп. 2007 р. – Науково-дослідний інститут фінансового права. – К.: ПП “Укртехнопрінт”, 2007. – С. 84–87.

АНОТАЦІЯ

Юрах В.М. Фінансово-правові засади страхування в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2007.

В дисертації досліджується правова природа страхування як суспільного явища, що, з одного боку, виступає як елемент фінансової системи країни, з іншого – як механізм захисту осіб від негативних наслідків певних непередбачуваних подій. При цьому висвітлюється саме фінансово-правовий аспект страхової діяльності. Визначається поняття страхування з позицій фінансового права, надається історико-правовий аналіз становлення фінансово-правового регулювання страхової діяльності, дається тлумачення фінансовим правовідносинам, що виникають у сфері страхування, висвітлюються фінансово-правові режими існуючих форм страхування. В процесі дослідження страхування розглядається як важлива функція держави, що виконує значну роль підвищення соціального захисту населення та забезпечує фінансову стабільність у державі. Виявлено недоліки у сфері правового регулювання страхової діяльності та внесено пропозиції до діючого законодавства.

Ключові слова: страхування; фінансово-правове регулювання страхової діяльності; фінансові правовідносини; страховий фонд; оподаткування у сфері страхування; фінансово-правовий режим страхування; обов'язкове страхування, добровільне страхування.

АННОТАЦИЯ

Юрах В.М. Финансово-правовые основы страхования в Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.07 – административное право и процесс; финансовое право; информационное право. – Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2007.

В диссертации исследуется правовая природа страхования как общественного явления, которое, с одной стороны, выступает элементом финансовой системы государства, с другой – как механизм защиты физических и юридических лиц от негативных последствий определенных непредвиденных событий. При этом раскрывается именно финансово-правовой аспект страхования, определяется понятие страхования с позиций финансового права, осуществляется историко-правовой анализ становления финансово-правового регулирования страховой деятельности, дается определение финансовым правоотношениям, которые возникают в сфере страхования, освещаются финансово-правовые режимы существующих форм страхования.

Страхование рассматривается как финансово-правовая категория, выполняющее ряд важнейших функций, которые выделены и детально охарактеризованы. Определены и проанализированы правовые формы страхования в Украине. Акцентируется внимание на проблемах в области финансово-правового регулирования страхования, имеющих место в Украине. Представлен анализ принципов публично-правового регулирования страховой деятельности, в том числе тех, которые определены базовыми международными соглашениями в сфере страхования. Аргументируется необходимость максимальной адаптации национального страхового законодательства к европейским правовым стандартам в этой сфере в контексте евроинтеграционных процессов.

Раскрыты существующие подходы к определению места страхования в сфере финансовой деятельности государства. Значительное внимание уделяется характеристике финансовых правоотношений, возникающих в процессе страховой деятельности страховщиков, дается их определение, раскрываются особенности их содержания. Определена классификация финансовых правоотношений, складывающихся в сфере страхования.

Избран тот подход в определении места страховых правоотношений, при котором в сферу финансовой деятельности государства как определяющей категории финансового права включаются не только правоотношения обязательного государственного страхования, но и определенные правоотношения по добровольному страхованию.

Исследованы финансово-правовые режимы обязательного и добровольного страхования. На основе анализа обязательного государственного страхования сделан вывод о том, что данный институт является финансово-правовым. Институт добровольного страхования является комплексным, объединяющим методы публично-правового и частно-правового регулирования. Отмечено, что важное место в структуре данного института занимают финансово-правовые нормы, определяющие уровень платежеспособности, порядок обеспечения финансовой надежности, гарантирование страховых выплат, требования к объему страховых резервных фондов, а также порядок осуществления страховщиками инвестиционной деятельности и осуществляющие дополнительное регулятивное воздействие на денежное обращение в государстве.

Уделяется внимание специфике правовой природы налогообложения и бухгалтерского учета страховой деятельности, которые определены как финансово-правовые составляющие.

Сделаны определенные выводы, а также выявлены недостатки в сфере правового регулирования страховой деятельности и внесены предложения по усовершенствованию действующего законодательства.

Ключевые слова: страхование; финансово-правовое регулирование страховой деятельности; финансовые правоотношения; страховой фонд; налогообложение в сфере страхования; финансово-правовой режим страхования; обязательное страхование, добровольное страхование.

SUMMARY

Yurah V.M. Financially legal basis of insurance in Ukraine. – Manuscript.

The thesis for the degree of the Candidate of Law Sciences. Speciality 12.00.07 – Administrative Law and Lawsuit; Financial Law; Informational Law. – Odessa National Academy of Law, Odessa, 2007.

In this dissertation we deal with investigation of the legal character of insurance, like social phenomenon, which on the one hand functions like the element of financial system of the country, and on the other hand like a mechanism of citizens defense from negative consequences of definite unforeseeable events.

At the same time here is viewed the financially legal aspect .In dissertation is determined the idea of insurance from the point of view of financial law, here is also given historically legal analysis, formation of financially legal regulations of insurance activity, and there is also interpretation of financially legal relations which had appeared in the sphere of insurance. The financially legal regimes of existed forms of insurance are are reflected here as well.

In the process of research, the insurance is viewed like an important function of the state. It plays an important part in the rise of social defense of the population, and provides financial stability of the state.

Here are also disclosed the disadvantages in the sphere of legal regulations, and are given the proposals towards active legislation.

Key words: insurance; financially-legal adjusting of insurance activity; financially legal relationships; insurance fund; taxation in the field of insurance; financially-legal mode of insurance; obligatory insurance; voluntarily insurance.